

Forhistoriske kulturværdier omkring Viborg Golfbane

Viborg Golfbane er placeret i et område med mange væsentlige kulturværdier, hvoraf nogle er umiddelbart synlige, mens andre ligger godt gemt under golfbanen. Kulturværdierne på selve golfbanen omfatter primært fortidsminder, mens kulturværdierne i området omkring golfbanen både omfatter fortidsminder og nyere tids kulturlevn. Golfbanen er placeret i den sydlige del af et område, der af Kulturarvsstyrelsen er udpeget som Kulturarvsareal.

Broddenbjerg Mose.

Fundsted for Broddenbjergmanden samt nogle mindre kendte, flotte bronzegenstande. Broddenbjergmanden har stået oprejst ude i mosen og man kan forestille sig, at der er foretaget en række offerhandlinger og andre ritualer ved foden af "guden". Rundt om Mosegården er der fundet adskillige stenlægninger fra samme tid.

Sønderhede Nord

På højdedraget sydøst for golfbanen, Sønderhede Nord, er der fundet spor efter et mindst 180 m. langt bælte med såkaldte "jordovne", dvs. gruber, hvori der formodentligt har været lavet mad. Der kan have ligget flere end 500 af disse jordovne på stedet. Det er sandsynligt, at de også er fra bronzealderen. Jordovnene vidner om, at mange mennesker er mødtes her på en "samlingsplads", måske i forbindelse med offerhandlingerne i Broddenbjerg Mose.

Samlet kan man nu hævde, at Broddenbjergområdet givetvis har haft meget høj status i datidens samfund. Broddenbjerg Mose har været et centralt offersted, og i områderne omkring mosen er omfattende spor efter grave, samlingsplads og andre anlæg, der i hvert fald har været brugt i yngre bronzealder og tidlig jernalder (ca. 800-400 f. Kr.)¹

Området omkring Sønderhedegård

I forbindelse med anlæggelsen af den nordøstlige del af golfbanen blev der i 2003 fundet omfattende bebyggelsesspor bl.a. i form af 25 hustomter og dertil knyttede anlæg samt spor efter agre. Der har formentligt været kontinuerlig bebyggelse i området fra midten af ældre bronzealder og hvert fald indtil ældre romersk jernalder (ca. 1500 f. Kr. til 100 e. Kr.). Fortidsminderne blev efter et godt samarbejde med Viborg Golfklub bevaret under banerne.²

Området Gammeljord

Ved Gammeljord er der fundet omfattende bebyggelsesspor med hustomter fra bronzealder og den tidligste jernalder. (ca. 1500 – 400 f. Kr.). Der er formentlig tale om en flyttende enkelt-gård og denne gård antages at være flyttet til den tidligste landsby ved Sønderhedegård. I tilknytning til

bebyggelsen på Gammeljord er der registreret 10 gravhøje, hvoraf 4 er fredede. Fra golfbanen kan man se disse fredede gravhøje og de giver et godt indtryk af bronzealderens kulturlandskab med høje liggende markant og synlige i et overdrevslandskab.

Samlet giver de væsentlige fortidsminder i de tre ovennævnte områder et i dansk sammenhæng ganske udsædvanligt godt billede af især bronzealderens kulturlandskab.³

Kulturværdier omkring Viborg Golfbane fra nyere tid

Syd for golfbanen slynger Søndermølle Å sig gennem dalstrøget. På et par km. fra åens afløb ved Sønderø og til udløbet i Nørreåen, har åen et fald på næsten syv meter. Allerede i tidlig middelalder forstod mennesker at udnytte faldet, idet vandet senest i begyndelsen af 1300-tallet blev opstemt for at drive kornmølle både ved Søndermølle og ved Aale Mølle i Bruunshaab.⁴

En af landets mest betydningsfulde tekstilindustrier i vandkraftens periode var Bruunshaab Klædefabrik, grundlagt i 1821 ved Søndermølle Å. Klædefabrikken fremstillede uldent klæde i små hundrede år. Herefter overtog en papfabrikant industrikomplekset. I dag ligger her Bruunshaab Gl. Papfabrik, der er landets eneste arbejdende fabriksmuseum.

I området ligger også Subæk Mølle, en gammel kornmølle samt Vibæk Mølle, der blev opført som tekstilfabrik i 1830. 20 år senere overtog mekanikus Søren Vistoft stedet for her at grundlægge landets første fabrik for landbrugsmaskiner.

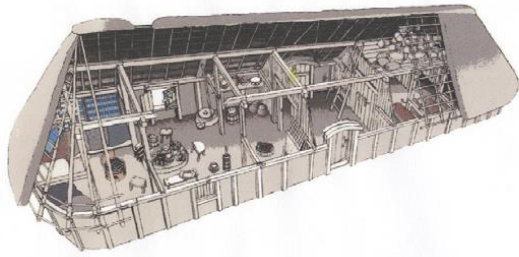
Ved Pramhuset syd for golfbanen ligger resterne af en ladeplads og vidner om pramfarten på Nørreåen. Via Nørreå og Gudenåen sejlede pramme herfra og til Randers havn.

I skovbæltet nord for Pramhuset ses dybe hulveje, som er rester af landevejen, der gik fra ladepladsen op over den nuværende golfbane og videre til Viborg.⁵

Kendte forhistoriske kulturværdier i området mellem Tapdrup, Nørresø, Nordre Ringvej og Taphedevej

Tapdrup Vest

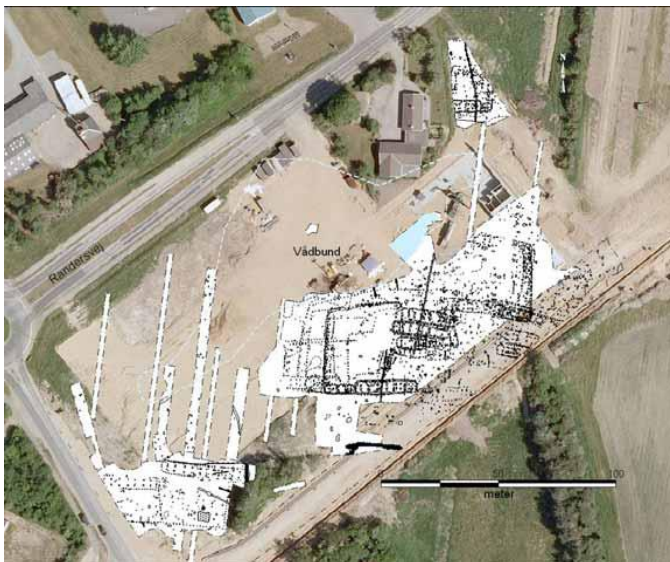
Fund af hustomter ved Tapdrup Vest har givet os en vigtig brik til forståelsen af områdets bebyggelsesmønster i førromersk jernalder (ca. 500 f. Kr. til år 0). Det ser således ud til, at der helt lokalt omkring Tapdrup har været forskellige bebyggelsesmønstre i ældre førromersk jernalder. Ved Tapdrup Vest var der i denne periode en samlet bebyggelse/landsby bestående af minimum tre huse/gårde mens der ved Kokærhøj har ligget en enkelt gård, som til gengæld har ligget på stort set samme sted i flere faser.⁶

Sådan kan man forestille sig husene fra ældre jernalder ved Tapdrup har set ud: Stald i øst, et centralt indgangsrum og beboelse i vest. (Tegning: J. Andersen, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev. Efter Ethelberg et. al.).

Højlund Spangsdal I – en landsby fra yngre jernalder

Planer om opførelse af et supermarked på erhvervsgrunden på hjørnet af Randersvej og Tapdrupvej i Viborg gav anledning til en større arkæologisk udgravning. I den sydlige og østlige del af området blev der fundet bebyggelsesspor i form af stolpehuller fra 22 huse og adskillige hegn til syv gårde. De ældste huse i denne del af landsbyen er dateret til ældre germansk jernalder (ca. 400-600 e. Kr.). Fire af gårdene dateres til ældre germansk jernalder, mens mindst to gårde er fra yngre germansk jernalder (ca. 600-700 e. Kr.). Udviklingen i bebyggelsen i området kan altså følges fra ca. 400-700 e. Kr.

Luftfoto med de undersøgte felter og anlægsspor undersøgt ved første udgravningsetape af landsbyen.

Da nogle af husene og hegnene fortsatte uden for det udstykkede område, havde arkæologerne en forventning om, at landsbyen havde fortsat mod syd og mod øst, men de måtte i første omgang nøjes med at undersøge denne vestlige del af landsbyen. Ved senere udstykning mod øst samt ved anlæggelsen af Asmild Centervej mod syd blev der senere undersøgt endnu en stor del af landsbyen. Disse resultater vil blive præsenteret i en selvstændig bygherrerapport, når efterbehandlingen er færdig. Nu er resultaterne for den første del af landsbyen ved at være på plads, stadig mangler dog resultaterne af de naturvidenskabelige undersøgelser.

De syv gårde har ikke alle eksisteret samtidig, men erstattet hinanden. Formodentlig har der ligget 3-4 gårde ad gangen i denne del af landsbyen i ældre germansk jernalder. Nogle hovedhuse er blevet genopført på næsten samme sted som det foregående hovedhus, mens andre hovedhuse er blevet repareret eller forlænget. Ved nogle af gårdene er også gårdspladsernes størrelse blevet ændret gennem gårdenes brugsperiode. Nogle gårde har således været genopført på samme sted flere gange, mens andre kun har haft en fase og derefter muligvis er rykket et andet sted hen. Landsbyen har været en agrarbebyggelse med landbrugs drift, men der har også været fremstillet tekstil i en mængde, der må formodes kun at være til eget forbrug. Mellem bebyggelsen i sydøst og et større vådbundsområde i nordvest blev der fundet 11 brydegrave, som har været brugt til tørring af hør.

7

Gl. Asmild & Spangsdal II – En gård fra middelalderen eller renæssancen

En udgravningen i ved Gl. Asmild, afdækkede to faser af et gårdsanlæg. Den ældste fase skal dateres til middelalder eller renæssance, og er dermed det ældste håndgribelige vidnesbyrd til dato om bebyggelsen i Gl. Asmild. Denne gårdfase afløses senest i 1700-tallet af det gårdsanlæg, som efter udgravningens afslutning viste sig at kunne genfindes på det ældste detaljerede kort over landsbyen fra 1815, der er baseret på et udskiftningskort fra 1795.

8

Kildevængekvarteret

I Kildevængekvarteret er der udgravet tre lokaliteter med hustomter fra ældre jernalder. De har ikke eksisteret samtidig, men har ligget så tæt ved hinanden, at det meget vel kan være den samme landsby, der er flyttet rundt inden for sit ressourceområde. Den ældste boplads lå lige øst for Odshøj, kort efter flyttede beboerne nogle hundrede meter vestpå til Kildevængekvarteret. Omkring år nul, er en lille gruppe mennesker fra landsbyen rykket over på den anden side af Houlkærvej til Hyrdebakkekvarteret.

9

Oldtidshøjene i området

De tre oldtidshøje fra stenalderen ligger i området: Store Mandshøj, Odshøj samt Skaldehøj.

Kulturværdier i området mellem Tapdrup, Nørresø, Nordre Ringvej og Taphedevej fra nyere tid

Taphede

I sognets nordlige ende, der hvor hovedvej 16 skærer sig igennem landskabet, lå endnu i begyndelsen af 1900'årene Taphede. Heden var formentlig stedet, hvor to hære mødtes den 6. oktober 1334 mødtes i et blodigt slag. Baggrunden var dystert, Danmark stod uden konge og var pantsat til holstenske grever. I et forsøg på at genrejse riget begav junker Otto, Christoffer den 2.'s søn, sig til Viborg ting for at lade sig hylde som rigets nye regent. Men holstenerne ville det anderledes. Junker Otto led nederlag på Taphede til greven af Holsten, også kendt som den kullede greve, og sendt i fangenskab. Til minde om dette slag blev der i 1974 rejst en mindesten ved landevejen.

Ministergården – Randersvej 92

På samme hede fødes i 1862 Anders Nielsen på et husmandssted, som de lokale siden gav navnet "Ministergården" (Randersvej 92). I 1908 opnåede Anders Nielsen som den første husmand i Danmark at blive udnævnt til minister, da han trådte ind som landbrugsminister i Ministeriet J.C. Christensen.

Anders Nielsen bevarede gennem årene sin nære forbindelse til Tapdrup Sogn trods sit travle virke i hovedstaden som en af landets førende politikere. Allerede i 1888 havde han overtaget faderens husmandssted, som han gennem alle årene drev og beholdt som bolig.

Anders Niensens vel nok vigtigste opgave som landbrugsminister var nedsættelsen af en landbokommission i 1911. Kommissions arbejde banede vejen for jordlovene af 1919, der gav mulighed for at få et husmandsbrug som statsfæste, det vil sige uden ejerskab, men ved betaling af leje. Jordlovene gav mange besiddelsesløse landarbejdere mulighed for at begynde en tilværelse som selvstændige landbrugere. De udgjorde samtidig en arbejdskraftreserve, som det ville være hensigtsmæssigt at fastholde i landbruget, da udsigterne til, at de alle kunne finde beskæftigelse i byerne var ret dårlige især efter 1. verdenskrigs ophør.

Arbejdsløsheden voksede nemlig, da de danske industriforetagender igen blev udsat fra konkurrencen fra de tidligere krigsførende lande. I løbet af 1920'erne blev der oprettet ikke færre end 9600 husmandsbrug i landet. Mange landbrugere sendte uden tvivl husmandssønnen fra Tapdrup en venlig tanke. Anders Nielsen ligger i dag begravet på kirkegården ved Tapdrup Kirke.

Houkærgård

Houkærgård var engang en af Viborgegnens mønstergårde. Her var stærke arbejdsheste og trivelige malkekøer, en fin fårebesætning af Oxforddown-racen, en fyldt svinestald og et utal af gæs og ænder, der snadrede i søen bag den store firlængede gård. Men byudviklingen blev dens skæbne. I 1969 - efter at have opkøbt gården med de 105 tdr. land jord - udskrev Viborg Byråd og Asmild-Tapdrup sogneråd en idekonkurrence for en hel ny bydel øst for Nørresø. Snart efter skød boligblokke, parcelhuskvarterer, skole, gymnasium, børnehaver og butikcenter op. Houkærgård kom til at levere jord til det meste og gav også bydelen sit navn.

10

Enkelte træer fra gårdens nære omgivelser står stadig i området.

Granada

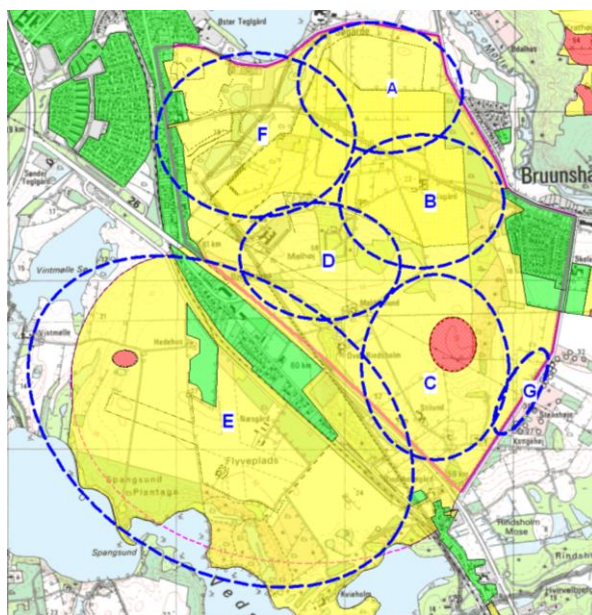
Granada var oprindelig et forlystelsessted, hvor man kunne sejle til fra Borgvold. I dag er det et skønt naturområde med et vandhul og legeplads, der må benyttes af alle børn og barnlige sjæle.

Nørremølle/Nørre Enge

Nørremølle var oprindelig ejet af domkapitlet, men overgik i 1664 til privat eje og bruges i dag til privat beboelse. Nørre Enge udgør i dag sammen med Granada-området et rekreativt areal på henved 100 ha. Nørre Enge består af en række græsningsenge, og Viborg Kommune ønsker her at lave et større naturområde med åbent vandspejl og våde enge.

Arkæologiske bevaringsværdier i området mellem Bruunshaab og Søndersø.¹¹

Område A har været et ideelt område til bebyggelse i hele oldtiden, men her er ikke pt. registreret bopladser. I området B har Viborg Museum registreret fem overpløjede gravhøje fra yngre stenalder. I området C har museet kendskab til en boplads fra ældre jernalder og en grav fra romersk jernalder. I område D på toppen af Melhøj ligger en gravhøj. Længst mod syd vest har Viborg Museum kendskab til bopladsspor i form af velbevarede hustomter fra jernalderen. Område F er vanskelig at vurdere på grund af større terrænreguleringer, mens område G derimod huser en af Danmarks mest velbevarede højgrupper fra bronzealderen.

Nyere tids kulturværdier i området mellem Bruunshaab og Søndersø's sydende

Øster Teglgård

Ved Sønderøys sydende har der været teglværk siden 1400-tallet. Indtil 1536 var det ejet af kirken, efter reformationen blev det byens eje. Industriel teglproduktion indledtes på Øster Teglgård omkring 1846, hvor Viborgs mest dynamiske købmand, Georg Boye, købte teglværket og teglgården. Boye opkøbte store hedearealer og skabte et mønsterlandbrug. Et gårdmejeri med osteproduktion og et studestald med 100 stude, der blev opfedtet på affald fra bryggeriet Odin.

Teglværket blev for alvor mekaniseret efter 1869. To strygemaskiner forarbejdede årligt 600.000 mursten. Til brændingen indgik 900.000 tørv, som seks mand gravede i tørvegravene. Disse grave findes i dag som små søer i den vestlige del af området, syd for teglgården.

I 1903 ansatte købmand Boye en ung forvalter, Laurits Winsløv Nielsen, som fik til opgave at drive landbruget. Efter Boyes død året efter blev gård og teglværk delt på to ejere. Avlsgården gik til proprietær Winsløv Nielsen, der fik licitation på at køre byens latriner ud på markjorden. Endvidere drev han storproduktion af tørv, især under 1. verdenskrig. Teglværket fortsatte indtil 1960.

Søndermølle

Sandsynligvis er Viborg sø opstemmet ved Søndermølle allerede i begyndelsen af 1300-tallet. Asmildkloster ejede møllen, og omegnens bønder kørte hertil for at male deres korn. Tidligt etablerede mølleejeren også en ålekiste og et røgeri på stedet. De røgede ål blev solgt på Viborg torv som en stor delikatesse.

I 1809 købte skibsreder og storkøbmand Bertel Bruun Asmildkloster med de tilliggende møller: Søndermølle og Ålemølle (Bruunshaab). Det indledte en tidlig industrialisering. Ved siden af kormøllen indrettede Bertel Bruuns søn Johannes Ivar Bruun et klædevalkeri samt et hørtilberedningsanstalt. På bakken øst for vandmøllen byggede han en hollandsk vindmølle.

I 1855 udvidede Chr. Bruun aktiviteten med en Benmels- og gødningsfabrik. Han indkøbte kreaturben, som blev kogt, tørret og malet, hvorefter møllekarlene blandede benmelet med svovlsyre. Blandingen blev solgt som udmærket gødning til opdyrkning af egnens hedejord. Røg fra ålerøgeriet, støv fra kværne og kornsigteri samt svovlstank fra gødningsfabrik må have givet en særpræget lugt til sarte næser.

Næste sceneskift kom i 1890. Benmelsfabrikken og kormøllen blev afviklet, og den nye ejer, Johannes Købke, anskaffede en række spindemaskiner og indrettede Søndermølle til uldspinderi. Spinderiet fortsatte indtil de sidste år af 1970'erne. I slutningen af firserne blev bygningerne renoveret.

Mens Johannes Ivar Bruun ejede Søndermølle samtidig med Bruunshaab Klædefabrik byggede han små boliger for fabriksarbejdere, blandt andet ved Dalsgård, ved Søndermølle, ved oldtidshøjene og i Bruunshaab by. Alle husene fik navn efter medlemmer af den store Bruun-slægt. Eksempelvis "Danielshede", "Mariehede", "Paghslund", "Magdalenelund", "Mineshede", "Christianelund" og "Johanshede". På et kort fra o. 1830 er arbejderhusene indplaceret.

Fårup jernbanen

Det gamle banelegeme efter Fårup-jernbanen fra 1927 skærer gennem området. Banen blev anlagt, fordi erhvervsinteresser i Viborg ønskede en forbindelse til Mariager havn. Det ville styrke Viborg i konkurrencen med Randers. Landsbyerne i Nørreådalene drømte også om at få del i den vækst, der i årtier forud var blevet stationsbyer til del.

Fårupbanen blev som nævnt indviet i 1927 som den sidst anlagte privatbane i Danmark, og den kom for sent. Rutebiler og lastbiler var begyndt at rulle regelmæssigt på landevejene. Baneselskabet fik kun overskud på driften i regnskabsårene 1927-28, 1943-44 og 1944-45. De øvrige år delte stat, amt og kommuner underskuddet. I 1965 rakte viljen ikke længere, passagertrafikken blev indstillet og året efter var det også slut med godstransporten. To år senere blev banelegemet åbnet som cykelsti.

Nyere tids kulturværdier i området mellem Amtmandens Bro, Randersvej Tapdrupvej og Sønderhede. ¹¹

Amtmandens bro

Broen blev bygget i 1912, og med broen kunne turen rundt om Sønderø gøres kortere og smukkere. Broen hedder Amtmandsbroen, fordi den er skænket af Rowland Howard Grøn, som var stiftsamtmand i Viborg fra 1911 til 1921.

Forstbotanisk Have

Er anlagt af Hedeselskabet i begyndelsen af 1900-tallet for at undersøge, hvorledes jordbund og klima i Jylland påvirkede udenlandske nåletræer, hvoraf mange viste sig at kunne vokse i Danmark. På området vokser ca. 200 arter nåletræer og buske fra hele kloden. Mellem Forstbotanisk Have

og Søndersø anlagde Viborg Kommune i 1991 »Den danske Samling«, som består af danske løvfældende træer og buske.

Nordisk Park

En landskabspark, som blev anlagt i perioden 1994 til 1997 på et areal ved Søndersøs østside mellem Viborg Handelsskole og Gymnastik og Idrætshøjskolen. Viborgs fire nordiske venskabsbyer, Lund (Sverige), Hamar (Norge), Borgå (Finland) og Dalvik (Island), har givet forslag til hver sit område, hvor der er planter og landskabselementer fra venskabsbyen

Klostermarken

Klostermarken var i mange år øvelsesplads for Prinsens Livregiment og benævntes dengang »Asmild øvelsesterræn«. Arealet blev overtaget af Skov- og Naturstyrelsen i 2001 og drives i dag som en kombination af urørte arealer og slåning med varierende hyppighed. Øst for Broddingbjerg afgræsses et overdrevsareal med kreaturer, og længere mod syd afgræsser får et kombineret statsligt og privat lyngareal. Den sydligste del af arealet er dækket af skov, som hænger sammen med Viborg Kommunes skovarealer ved Bruunshåb. I området ligger en række vandhuller, f.eks. den temmelig dybe Storf Sø over for Gymnastik- og Idrætshøjskolen. Teglgården ligger mod nordvest, hvor der blev gravet ler til brændingen af de tegl, der blev brugt til bygningen af Bisp Gunnars gård. Mod nordøst ligger »Overlund Krigshavn«, en branddam, som har båret dette navn i hvert fald siden 1940'erne.

Asmild Kirke

Asmild Kirke er fra omkring 1000-tallets slutning. Oprindeligt var den treskibet med to tårne og sideskibe. Gennem flere århundreder tilhørte den biskoppen i Viborg, og under borgerkrigene i 1100-tallet blev biskop

Eskild dræbt foran højalteret i kirken. En mere fredelig tid begyndte, da nonner fra augustinerordenen byggede kloster ved kirken, og bispegården flyttede op på bakken på Klostermarken, øst for kirken. Her boede biskop Gunner, som skrev fortalen til Jyske Lov. En statue af Bisp Gunner ved Asmild Kirke er skabt af billedhuggeren Erik Heide. Bispegårdens placering markeres i dag med en lille lund af asketræer.

Der er i dag stiftet et Bisp Gunnars Gilde, der hvert år på Vor Frue dag (den 15. august) holder et arrangement til minde om Bisp Gunner. I våbenhuset i Asmild Kirke findes en runesten, som blev fundet i tårnfundamentet i 1950. Stenen er sat af Thorgund, Thorgot Thjodulvssøns datter, efter sin mand Bose, som har hørt til den indflydelsesrige jyske Thrugot-slægt.

Asmild Klosterhave og klostervog

en klosterhave. Den blev anlagt i 1998, skænket af Dansk Planteskoleejerforening ved foreningens 100-års jubilæum. Haven har fire afsnit med læge- og krydderurter, som munke og nonner dyrkede ved klostrene

i 1100-, 1200-, 1300- og 1400-tallet. Fire æbletræer i haven symboliserer den tidligere abildgård syd for haven. Hvor abildgården lå, er anlagt en dåbslund, hvor Asmild Kirke hvert år planter et paradisæbletræ sammen med børn døbt i kirken.

-
- ¹ Henning Ringgaard Lauridsen, Henning og Mikkelsen Martin: Notat vedr. kulturværdier og deres bevaring på og omkring Viborg Golfbane. Viborg Stiftsmuseum, 9. marts 2009.
- ² Som ovenstående.
- ³ Som ovenstående.
- ⁴ Som ovenstående.
- ⁵ Som ovenstående.
- ⁶ Mikkel Kielsen, Bygherrerapport: Tapdrup Vest - bebyggelse og aktivitetsområde fra ældre jernalder samt overpløjet gravhøj fra yngre stenalder. Viborg Stiftsmuseum 2010.
- ⁷ Sanne Boddum & Sidsel Wåhlin, Bygherrerapport: Højlund Spangsdal I - landsby fra yngre jernalder. Viborg Stiftsmuseum 2009.
- ⁸ Mette Klingenberg & Lars Agersnap Larsen, Bygherrerapport: Gl. Asmild & Spangsdal II, område H Gårdsanlæg fra middelalder og nyere tid, Viborg Stiftsmuseum 2008.
- ⁹ Mette Iversen, Viborg i Oldtid og vikingetid, Viborgs historie – Bd. 1, s. 15-17, Viborg kommune 1998.
- ¹⁰ Henning Ringgaard-Lauridsen, En ny bydel i ved Viborg.
- ¹¹ Folderne Asmild Naturpark, Viborg Turistbureau og Asmild Klosterhave, Teknisk Forvaltning, Viborg Kommune